

Každý světový sociologický kongres dává možnost bilancovat vývoj světové sociologie, posoudit jak výsledky, jichž bylo v posledních letech dosaženo, tak vývojové trendy, zhodnotit vývoj sociologie v jednotlivých oblastech, v jednotlivých odvětvích, všimnout si teoretické a metodologické orientace i realizovaných průzkumů, zjistit, o které sociologické práce je v té které společnosti vysoký či naopak malý zájem i proč tomu tak je, setkat se se světoznámými osobnostmi sociologické obce, vidět nástup mladé generace sociologů, prohlédnout bohaté výstavy sociologických prací ve všech světových jazycích a v neposlední řadě věnovat i pohled sociologa společnosti té země, v níž se kongres koná (v posledních 15 letech to byla Francie, Bulharsko, Kanada, Švédsko a Mexiko).

X. světový sociologický kongres byl nejen jubilejní, ale v mnoha směrech i netradiční již proto, že se konal poprvé v rozvojové zemi; dále tím, že se konal poprvé na jihoamerickém kontinentě, a to krátce po malvínské krizi; že poprvé byla uznána španělština jako jednací jazyk. Svůj hluboký význam měla i obsahová orientace kongresu, jehož ústředním tématem byla *sociologická teorie a sociální praxe*. Toto téma představovalo Prokrustovo lože pro weberovské koncepty čisté vědy, uplatňované tak často buržoazními sociology. Na druhé straně bylo přirozeným řečištěm pro marxistickou sociologii a také revolučně orientovanou sociologii třetího světa.

Uvedené téma zároveň široce otevíralo dveře prezentaci tzv. globálních problémů, k nimž se se zaujetím vyjadřovali delegáti z průmyslově rozvinutých zemí stejně jako ze zemí rozvojových, pracovníci univerzit stejně jako sociologové z podniků. Šlo o problémy války a míru i otázky ochrany životního prostředí, o otázky budoucnosti mladé generace i problémy gerontologické.

Globálním otázkám byla věnována pozornost především na plenárních zasedáních, vyjadřovala se k nim však i řada delegátů na sympoziích, ve výzkumných výborech i v ad hoc skupinách.

Dalším významným rysem X. světového sociologického kongresu byla až vášnivá účast stovek studentů a mladých sociologů z Mexika, kteří dokázali vyjadřovat obecný protiamerický postoj v této zemi nejen na jednání všech sekcí, výzkumných výborů a plén, ale i bouřlivými demonstracemi za uznání španělštiny jako jednoho z jednacích jazyků *de iure* i *de facto*, aby tak bylo umožněno španělsky hovořícím delegátům plně se podílet na práci kongresu. Otevřená deklarace solidarity se socialistickými zeměmi, projevující se například potleskem při vystoupení sovětských delegátů, odvoláváním se na zkušenosti socialistických zemí, dokonce i plakáty požadujícími tlumočení nejen do španělštiny, nýbrž i do ruštiny a jednou dokonce i do češtiny, toto klima donutilo i reprezentanty velmi pravicových sociologů (prof. Touraina) mluvit španělsky a distancovat se od „lingvistického neokolonialismu angličtiny“.

To vše bylo výrazem silného a všeobecného odporu jihoameričanů proti USA. Symptomatická byla i manifestační volba nového *prezidenta Světové sociologické asociace*, pokrokového brazilského vědce *prof. Cardosa*. Jihoamerická sociologie ve svém celku nemůže neodrážet složité sociální procesy ve vlastních zemích. Nemůže se svými nejlepšími reprezentanty nepostavit na stranu boje lidových, nepředstavitelně vykořisťovaných mas, na stranu boje s nadná-

rodními monopoly, drancujícími surovinové bohatství těchto zemí, na stranu národně osvobozeneckých hnutí a tím zákonitě i na protiamerickou pozici. Některé referáty a vystoupení byly, pravda, zatím jen empirickým dotekem některých bolavých skutečností, fotografií rozporů ještě teoreticky neuchopených, a tedy bez prakticko-politického východiska. Je však nutno vidět, že v tak tvrdé sociální realitě i prostá deskripce je často jednoznačnou obžalobou vykořisťování, třídní bezohlednosti, a tudíž i revolucionizujícím gnozeologickým instrumentem. A často bývá pro sociologa — mnohdy vyškoleného k této ploché empirii právě na amerických univerzitách — začátkem cesty ke skutečně hlubokému poznání jevů a procesů ve vlastní zemi, ke skutečně vědecké, a tudíž revoluční teorii.

* * *

Kongresové jednání, ať již jakkoli kvantitativně či kvalitativně diverzifikované, je především určováno věcnými plenárními zasedáními. Meritorním těžištěm X. světového kongresu bylo především *druhé plenární zasedání*, jehož tematika se shodovala s tematikou celého kongresu, totiž se vztahem sociologické teorie a společenské praxe. Hlavním referujícím zde nebyl nikdo jiný než dosavadní prezident Světové sociologické asociace *prof. Ulf Himmelstrand*. Vzhledem k závažnosti tématu a k Himmelstrandově autoritě bude jistě užitečné se seznámit s jeho myšlenkami poněkud důkladněji, neboť nám přiblíží určitý diapazon analytických a programových přístupů a koncepcí sociologů v ne-socialistických zemích. Prof. Himmelstrand není typickým představitelem buržoazní nemarxistické sociologie; není ani marxistou v pravém slova smyslu. Je spíše zaníceným sociologem weberovsko-pozitivistické edukace se silnou, avšak stroze limitovanou sympatií k marxismu. Jeho myšlenkové a společenské angažmá však není typické pouze pro skandinávský sever, má zjevně více přívrženců v odborné sociologické veřejnosti současného světa.

Prof. Himmelstrand pojal své vystoupení jako svého druhu hodnocení vývoje sociologie v sedmdesátých letech s cílem nastínit program jejího rozvoje v další dekáde. Základním hlediskem jeho analýzy byl vztah sociologických poznatků a společenské — zejména pak řídicí — praxe. Himmelstrandovo uchopení této závažné problematiky bylo přirozeně založeno na *různém stupni* empirických zkušeností z různých oblastí světa, a tak je logické, že jeho — byť omezitelná a taktní — zobecnění vycházejí ze značně rozdílných konkrétních znalostí postavení sociologie v různých společenských kontextech, někdy opravdu silně zprostředkovaných. Platí to především pro marxisticko-leninskou sociologii v zemích reálného socialismu. Naproti tomu závěry týkající se sociologie ve vyspělých kapitalistických společnostech jsou poměrně fundované.

Himmelstrand uvádí svou analýzu zajímavým pohledem na vztah sociologických poznatků (získaných modelovým zpracováním dat) a společenského řízení. Zabývá se otázkou, jak sociologie může přispět k tzv. kauzální manipulaci. O co ve skutečnosti jde? Sám podává ilustraci na příkladu mnohonásobné regrese, tedy vlastně modelu pro zpracování sociologických dat — řekl bychom — klasickém. Je-li rovnice mnohonásobné regrese vypočtena, tzn. je určena zvolená závisle proměnná jako lineární kombinace určitého počtu nezávisle proměnných a chybové proměnné, je vlastně vytvořen návod, jak prostřednictvím řízené změny nezávisle proměnných požadovaně měnit závisle proměnnou. Nezávisle proměnné jsou ve vtipné Himmelstrandově dikci chápány jako „tlačítka“, jimiž by měl sociální praktik, rozuměj řídicí praktik, kauzálně manipulovat závisle proměnnou. Víme, že tento druh tzv. tvrdé sociologie, založené na modelovém zpracování dat, má v současné západní sociologii značnou prestiž. Řídicí praxe jí však ne dosti využívá. A Himmelstrand se pokouší tuto

skutečnost objasnit: je totiž obtížné nalézt takové nezávisle proměnné, pro něž by existoval „kompetentní manipulátor“ ve sféře řídicí praxe. Ukazuje to na konkrétním příkladě flukтуаčních sklonů jako závisle proměnné. Centrální orgány v současné řídicí hierarchii západních vyspělých států (jako například ministerstva práce apod.) jsou postaveny do role značně pasivního správce oblasti své kompetence. Vina je tedy — podle Himmelstranda — na straně praxe, která objektivně nemůže využívat výsledků sociologických interpretací multivariačních analýz. Himmelstrand v této souvislosti dodává, že v centrálně plánovaných ekonomikách jsou možnosti takového využití větší.

Nechme tyto závěry bez hlubšího komentáře, i když je nutné poznamenat, že i v modelech mnohonásobné regrese existují arbitrární momenty: jde především o výběr nezávislých proměnných. Souhlasíme však s Himmelstrandem, že architektura systému hospodářského a sociálního řízení je kardinálním faktorem intenzity aktivního vztahu sociologických poznatků a jejich využití v společenské praxi. Přitom pro platnost tohoto výroku není podstatné, použijeme-li modelu mnohonásobné regrese či nějakého jiného modelu. Těmito otázkami se však U. Himmelstrand dále nezabývá, ač by to nebylo neužitečné. Spíše jej zajímají některé etické a politické otázky tzv. kauzální manipulace jako jednoho z dominantních typů využití sociologických poznatků v řídicí praxi. Klade si — jistě inspirován analogiemi z oblasti přírodních a technických věd — otázku, zda poznatky manipulačně využitelné jsou eticky oprávněné. Zároveň se ptá, kdo je pak za jejich eventuální zneužití zodpovědný: zdali tvůrce či uživatel. Aniž by se snažil dát odpověď na tyto otázky, obrací pozornost na problém, zda praxe vůbec tyto zneužitelné poznatky žádá. Cituje v této souvislosti výsledky výzkumu holandského sociologa Marka van de Valla a jím vedeného kolektivu o politické odezvě sociologických výzkumů v oblasti sociální politiky regionálního a urbanistického plánování průmyslových a pracovních vztahů, sociální péče apod. Nezávislými proměnnými v něm jsou dva typy teoreticko-metodologických přístupů: tzv. „ideologické“ a „nomotetické“. Přitom ideologickými přístupy jsou rozuměny ty, které nepracují s tradičními — rozuměj západními — kategoriálními abstrakcemi, opírají se nikoliv o data, ale mají spíše sklon k „ideografii“ a jsou zpravidla prováděny vědci ze studované instituce či oblasti. Naproti tomu „nomotetické“ přístupy používají abstraktní sociologické koncepty, snaží se odkrývat zákonitosti vztahů mezi jevy a jsou tudíž daleko blíže multivariačním způsobům zpracování sociologických dat. Zpravidla jsou rovněž realizovány „zvnějšku“ dané instituce či oblasti. Himmelstrand informuje, že Vallův výzkum ukázal (mimoходом Vallův výzkum byl výrazně „nomotetického“ typu), že politická odezva „ideologických“ výzkumů je nesrovnatelně vyšší než „nomotetických“. Ponechme stranou hodnocení této jistě zajímavé, avšak tím problematičtější Vallovy výzkumné akce. V této souvislosti působí překvapivě, že Vall — jak dokládá Himmelstrand — si nekladal otázku, proč tento „ideologický“ přístup, sledující tradici „verstehen“, má o tolik významnější politický dopad. Himmelstrand v této souvislosti dodává, že politické kruhy zřejmě nežadají od současné sociologie určení manipulačních prostředků, ale ideologické zdůvodnění a „oslavu“ své vlastní činnosti. Dodali bychom v této souvislosti, že zřejmě Vall i Himmelstrand poněkud podcenili fakt, že současné politické kruhy se rekrutují spíše z řad „ideologů“ než „nomotetiků“. Přitom však je podstatný další fakt: totiž že není „ideologie“ jako „ideologie“, stejně jako není „nomotetika“ jako „nomotetika“. Himmelstrand jistě není nadšen touto politicko-praktickou prohrou „nomotetické“ sociologie. Zachovává však klid a klade si otázku poměru časové a věcné struktury tzv. vědeckých a ideologických momentů ve společenských vědách. Nechceme na tomto místě reprodukovat jeho úvahy již proto, že poměr vědy

a ideologie byl v historii našeho společenskovědního poznání nejednou předmětem zevrubných diskusí. Jenom jediná věc stojí za zmínku: Himmelstrand koneckonců dochází k závěru, že „nomotetika“ je vlastně „ideologie“ svého druhu. A k tomu snad není třeba nic dodávat. Bylo by však chybné tento bezesporu správný závěr vytrhávat z celkového kontextu Himmelstrandových úvah. Dospívá totiž „dále“: uvažuje vlastně o jakési „nomotetické“ a „ideologické“ ideologii, čehož — aby neporušil švédskou tradici — využívá pro hodnocení společenských věd na Západě a Východě. Řekli bychom s trochou ironie z pozic Severu. Na základě „pozoruhodných“ úvah dospívá k závěru, že „nomotetická“ ideologie Západu — po příslušném odideologizování či chceme-li zideologizování — by našla nejživnější půdu na Východě, a naopak „ideologická“ ideologie Východu by se po příslušné „ideologické plastice“ hodila nejlépe pro Západ. Záměrně jsme zkomprimovali Himmelstrandovy úvahy, které se zrčky pravdivých postřehů obsahují přehršlí poznávací a hodnotící hlušiny a které jsou přinejmenším příliš akademické. Protože sám autor je si této skutečnosti vědom, doporučuje jak „západním strukturálním funkcionalistům“, tak „východním marxistům“ trochu více eklecticismu(!), neboť tudy — tam i onde — vede cesta k těsnějšímu sepětí s praxí. Ponecháváme tento závěr vědomě bez komentáře.

Polemický dojem vyvolávají ty Himmelstrandovy úvahy, v nichž se z hlediska potřeb společenské praxe zamýšlí nad dnešními krizovými momenty kapitalistických společností a v souladu s koncepcí na Západě dosti běžnou dospívá k závěru, že příčinou současných krizových jevů není — jak tvrdí marxisté — chybnost kapitalistické ekonomiky, ale neúměrný stupeň demokracie. Podle Himmelstranda je nutné při diagnóze a terapii společenských krizí či dalších negativních jevů rozlišovat, zda se jedná o interní rys systému, či o externí vlivy. Byť toto rozlišení detailněji nespecifikuje, používá je při tvorbě otázky, zda je intervence státu vnitřní či vnější rysem kapitalistického systému, založeného na mechanismu trhu. V této souvislosti je pozoruhodné, jak jednoduše staví některé otázky. Tvrdí totiž, že marxistická kritika kapitalismu v jeho rozvinutých formách považuje státní intervence do tržní ekonomiky za interní rys kapitalistického společenského uspořádání, zatímco diagnostici a terapeuti buržoazních společenských věd je chápou jako externí negativní vliv, jehož „eliminace“ je prostředkem společenského ozdravení! Nechce se ani věřit věcné i historické naivitě uvedených soudů. Jestliže právě cílevědomá intervence státu vznikla jako keynesovská terapie vnitřních krizí kapitalistické ekonomiky, jako její nejúčinnější nástroj, ať již vnitřního či vnějšího původu, je důvod její aplikace dán především vnitřními rozpory kapitalismu. Jestliže se tento nástroj, či přesněji jeho aplikace, stává zdrojem nových problémů kapitalistické společnosti, řečeno Himmelstrandovými slovy — „onoho kapitalismu sociálního zabezpečení“ —, jsou to koneckonců především vnitřní rozpory kapitalistické společnosti, vedoucí k této metamorfóze užitečnosti daného nástroje. Situace je pochopitelně mnohem složitější a není možné ani účelné ji na tomto místě rozebírat. Faktem zůstává, že koncepce interních a externích momentů v příčinách negativních společenských jevů asi mnoho nepřinese pro dosažení vyššího sepětí sociologické teorie a společenské praxe, k čemuž nakonec v závěru svého výkladu dospívá vlastně i sám U. Himmelstrand.

S Himmelstrandem lze souhlasit v jeho zdůvodněné nedůvěře k tzv. růžovým sociologiím, které vše vnitřní považují za dokonalé a každé selhání vysvětlují „externím narušováním“. Tento růžový žánr sociologické práce a umění je na hony vzdálen potřebám společenské praxe a dříve nebo později je právě reálnou praxí diskvalifikován. Stejně jako „vnitřní“ růžovost sociologie odmítá

Himmelstrand i „černou externí“ kritiku, která podle jeho názoru ústí vždy do slepých uliček.

Co tedy staví jako pozitivní program? Je to stejně neuvěřitelné jako vlastně přirozené. V úvodu jeho úvah to zní zajímavě i sympaticky: potřebujeme spojit marxismus, systémovou teorii a matematiku! V zdůvodnění tohoto programu se však projevují vážné trhliny. Lze snad zčásti akceptovat myšlenky týkající se využívání matematiky a systémového přístupu, tj. zejména důraz na využití jazyka matematiky pro postihu složitosti sociálních jevů a na vřazení matematických metod do zpracování sociologických informací a teorie, právě tak jako na aplikaci systémového přístupu pro deskripci a explikaci stále se množících interdependencí vzájemných závislostí uvnitř sociálních objektů jako systému.

Velmi svérázná je však Himmelstrandova argumentace ve prospěch marxismu. Řekli jsme, že Himmelstrandův pozitivní vztah k marxismu je silně limitovaný. Na marxismu jej uchvacuje vlastně jediná věc, a to — jak bychom jednoduše řekli my — zákon nezbytného souladu rozvoje výrobních sil a charakteru výrobních vztahů. Příznačné však je, že Himmelstrand — v zájmu značné části nemarxistického publika — provádí „překlad“ tohoto ústředního principu marxisticko-leninské analýzy historického pohybu do řeči strukturálního funkcionalismu. Nechceme na tomto místě tento „překlad“ reprodukovat, je však povýtce krkolomný: kategorie výrobních vztahů se redukuje na problematiku kompetenčního dosahu řízení, který je užší než reálně existující následky určitých rozhodnutí apod. Jde v podstatě o příklad výkladu marxismu v řeči strukturálního funkcionalismu. Proto se celá Himmelstrandova doktrína o nutnosti spojit marxismus, systémový přístup a matematiku dostává pod velký otazník.

Himmelstrand se ve svém výkladu dotýká svérázným způsobem i některých globálních problémů soudobého světa a opět nezapře svůj švédský původ. Sympatické je jeho zanícené protiválečné stanovisko a snaha orientovat i sociologické poznání ve směru odvrácení válečných katastrof. Značně problematická však je analýza příčin rostoucího zbrojení v současném světě, která vyúsťuje v akademický a koneckonců naivní pacifismus.

Svérázný druh objektivního idealismu se objevuje i v programovém závěru jeho referátu, kde vedle požadavku „osvícenectví“ sociálních praktiků kladé požadavky na další rozvoj sociologie, která — jak známe již z dřívějších prací představitelů západní sociologie — musí hrát stále rozhodnější roli ve správě společnosti, daleko větší než neoklasická ekonomie. Opět závěr, v němž lpí zrnko pravdivého postřehu, ale který nevyjadřuje složitost problematiky. Proto i heslo, které vtiskuje U. Himmelstrand na prapor současné světové sociologie — „Imaginační síla a intelektuální obezřetnost“ — stěží postihuje vnitřní rozvojovou orientaci sociologie v její třídně diferencované struktuře, jakož i její společenské zakotvení a poslání. Je spíše heslem sice upřímně míněného přesvědčení, avšak přesvědčení o nadřazení scientistního reformismu idealistického ražení.

Ve svém vystoupení podal U. Himmelstrand výkon završující jistě pozoruhodnou intelektuální snahu — sjednotit rozdílné přístupy. Výsledkem však je pouze to, že minimalizoval počet svých nepřátel. Přesto je však nutno ocenit, že z představitelů západní sociologie, kteří vystupovali na kongresu, byl nejlépe připraven.

Reprezentoval zde patrně v budoucnu sílící proud myšlenkové orientace západní sociologie, který bude jedním z hlavních aktérů ideologických forem třídních zápasů ve sféře společenských věd. Jde v podstatě — a jistě s určitým

nadsazením — o svérázný druh spojení evropského sociáldemokratismu s moderními výhonky pozitivistické orientace vědy anglosaského ražení.

Druhé plenární zasedání X. světového kongresu mělo skutečnou dominantu — jak to potvrdil i ohlas zejména mladých latinskoamerických studentů — ve vystoupení *prof. K. Momdžijana* ze SSSR. Tím pochopitelně nechceme podceňovat vystoupení dalších řečníků, například *F. Cardosa* z Brazílie a dalších.

K. Momdžijan na mnohem menší ploše — s určitým pozitivním oceněním některých momentů v základním referátě *U. Himmelstranda* — dokázal být mnohem aktuálnější, sdělnější a inspirativnější. Nejenže obrátil svoji pozornost k naléhavým problémům současného historického pohybu z pozic marxismu-leninismu, podal výstižný obraz ambicí světového imperialismu a jeho světovládných cílů, ve zkratce charakterizoval trpké zkušenosti zejména evropských národů z obou světových válek, odhalil absurditu pesimismu a nihilismu řady rozčarovaných západních vědců a ideologů, ale dokázal převahu dialektických přístupů v rozvoji sociologického poznání.

Dokázal, že je protilidské orientovat sociologické poznání jiným směrem než ve prospěch společenského pokroku, ve prospěch širokých lidových mas a jejich spravedlivého optimismu.

Nepodáváme na tomto místě detailnější informaci o *Momdžijanově* vystoupení, neboť jsme ji jednak použili v komentáři k vystoupení *Himmelstranda*, jednak je naší odborné sociologické veřejnosti přirozeně bližší a známější, neboť je v plném souladu se současnou rozvojovou orientací i naší sociologie.

Na žádném plenárním zasedání světového sociologického kongresu nenašla své místo militantní antisocialistická buržoazní ideologie, a to je pro tuto vrcholná sociologická fóra dnes již symptomatické.

* * *

Třetí plenární zasedání se týkalo globálních problémů (dva z přednesených referátů, *R. Richty* a *G. Gvišianiho*, jsou jako reprezentativní v plném znění otištěny v tomto čísle časopisu). Téma bylo zařazeno na program světového kongresu vlastně poprvé, a to z iniciativy vědců ze socialistických zemí. Lze jen doufat, že i tato skutečnost přispěje k daleko vyšší — a objektivně nezbytné — účasti sociologů na identifikaci a projektech řešení globálních problémů současného světového vývoje.

* * *

Avšak světový sociologický kongres není jen souhrnem plenárních zasedání, ale co do akcí bohatě strukturovaným jednáním. Podívejme se nyní — alespoň v krátkém výběrovém přehledu — na některé další referáty.

Řada příspěvků jihoamerických sociologů se zabývala celkovou *charakteristikou vývoje společnosti v zemích Latinské Ameriky*. Tak například *Juan Abugattas* z Peru poukázal na dva hlavní společenské procesy typické pro tuto oblast. Předně je to *masová migrace* směřující zejména ze zvláště chudých oblastí a z vesnic do větších center, kde hladovějící obyvatelstvo vidí možnost jakési obživy. S tím souvisejí procesy urbanizace.

Živým příkladem je v tomto směru samo *Mexico City*, kde se konal kongres a kde se počet obyvatel za posledních 5 let zvýšil z 12 miliónů na 15 a prognóza na rok 2020 zní na 31 miliónů obyvatel. Taková živelná migrace představuje nezvládnutelné problémy bytové (prudký růst slumů na předměstích), hygienické a zdravotní (v jedné chatrči bez jakéhokoli sociálního zařízení žijí rodiny s 10—15 dětmi), dopravní (hlavní třída v *Mexico City* má 80 km), nemluvě již o pracovních příležitostech (v době konání kongresu bylo v zemi 40 % práce schopného obyvatelstva nezaměstnáno. Přitom více než 50 % obyvatel je

negramotných}. Jak nevzpomenout v této situaci na socialistickou Kubu, která už negramotnost od revoluce zcela odstranila. Jen vyslovení jména této země vyvolává v sálech dlouhý potlesk.

J. Abugattas však věnoval ve svém referátu hlavní pozornost jinému jevu, a to *problému starých lidí*. Prokazoval růst opuštěnosti a beznaděje s růstem věku. Tyto symptomy jsou na pozadí výše uvedených skutečností nesporné, jejich řešení ovšem není věcí psychologických metod, jak autor naznačuje, nýbrž sociálně ekonomických přeměn. K takovému poznání autor zatím nedospěl.

Sociologové *Velasco Ocampo*, *Olvera Martinez* a *Pineda Jordan* předložili referát *Sociální konflikt v metropoli: Příklad Mexika*. Zabývali se v něm sociální patologií velkých měst. V Mexico City byly sice přijaty určité preventivní programy, zejména proti alkoholismu, pro kontrolu porodnosti a pro orientaci vývoje mládeže. Jejich účinnost je však zatím velmi omezená. Přitom sílí procesy alienace, dehumanizace prostředí, vytvářejí se nová konfliktní centra. Za nejvážnější degenerační procesy považují autoři oslabování funkce rodiny. I oni však zatím vidí hlavní příčinu nikoli ve společenském řádu, nýbrž pouze v přehluštění obyvatelstva.

V jiných referátech se mexičtí sociologové specializovali na *problémy mládeže*. Ukazovali například, že nejtěžší zde dopadá nezaměstnanost právě na mladé lidi. Mladý člověk — říká sociolog *J. A. Perez Islas* — musí mít mnohem vyšší vzdělání, aby měl šanci získat pozici, kterou dosud zaujímá starý pracovník se vzděláním podstatně nižším. Zejména těžká je situace mladých děvčat. Ta hledají zaměstnání již od 12 let. Dosud jsou nejčastěji zaměstnávána v zemědělství a ve službách, teprve v posledních letech se otevírají určité možnosti i v oblasti duševní práce.

Těžká situace mládeže vede k vytváření band mladistvých (v Mexico City bandy *Panchitos*, *Unida Kiss* aj.). Už jejich existence, jak tvrdí sociolog *P. Cabañaz Diaz*, je kritikou politiky státu i důkazem slabosti státní moci. V této souvislosti je nutno připomenout, že v Mexiku je počet státních policistů mnohem nižší než počet soukromých policistů u bank, velkoobchodů apod.

Řada jihoamerických sociologů se zabývala problémem *domácké práce*, typické zejména pro ženy. Brazilský sociolog *Neuma Aguiar* založil svůj referát na rozboru obsáhlé literatury věnované tomuto tématu a ukázal, že „jde vlastně o skrytou nezaměstnanost a další rezervní armádu kapitalistického trhu práce“.

R. Briceño — *Leon* z Venezuely se zabýval *třídním bojem v rozvojových zemích vyvážejících naftu* a ukázal na nutnost teoretického vyjasnění vztahu vykořisťovaných k vlastnímu státu a nadnárodním monopolům, nemá-li dojít k nesprávné orientaci celého boje. Jde o to, že monopolní kapitál formuluje ideologickou přesmyčku, když razí hesla o „naftovém bohatství naší země“, jež hož těžbě je třeba podříditi vše. Diskrétně se totiž nemluví o tom, že z tohoto bohatství zdaleka neplynou zisky všem „v naší zemi“, že vedle skutečného bohatství místní buržoazie jsou zde zároveň milióny nezaměstnaných a nepředstavitelná chudoba venkova. Sociolog *J. V. Moore* předložil v tomto směru velmi průkazný referát s názvem *Studie agro-rybářských komunit ve Venezuele*. V něm prokázal, že v zemi se již dlouhá léta v zájmu nadnárodních monopolů omezuje zemědělská výroba, celá ekonomika se jednostranně orientuje jen na naftu tak, jak to vyžadují americké zájmy, vyjadřované nadnárodními monopoly. A výsledek? 78 % potravin musí Venezuela dovážet. Nafta se tak stává vlastně nástrojem neslýchaného ovládnutí země zahraničním kapitálem, novou formou vytváření monokulturních „banánových“ republik. Venezuelský sociolog se vši vážností ve svém referátu poukázal na to, že takovou politikou je v jeho zemi ohrožen přímo život a další vývoj společnosti.

Tento bezohledný poměr k ekonomice zemí třetího světa je typický pro imperialistické státy vůbec a USA zvláště. Například brazilský sociolog E. S. *Bus-telo* dal svému referátu příznačný název *Ekonomkracie nebo sociální rozvoj?* Bezohledné prosazování zájmů cizích monopolů je na úkor lidu rozvojových zemí. Sociální politika vždy prohrává v boji se zisky zahraničních firem. Proto autor doslova píše: „Sociální plánování má klíčovou úlohu ve veřejném sektoru. To by měla uvážit každá politika i politici.“

Stejně vyznívala i argumentace indického sociologa D. N. *Dhanagara*, věnovaná *agrární reformě* v Indii. Autor sám charakterizoval její průběh jako typický pro celý třetí svět. Po pečlivém rozboru statistických materiálů ukázal, že přes veškeré reformy, prováděné pod dohledem kapitalistů, je výsledkem dále rostoucí koncentrace půdy v rukou nemnohých a neustálá proletarizace vesničanů. Takto — podle jeho slov — dopadá tzv. „zelená revoluce“ v zemích třetího světa.

Jednou z nejpálčivějších otázek třetího světa, která také měla velmi četnou frekvenci v referátech kongresu, byla sociální pozice žen, zejména problémy jejich zaměstnanosti a v této souvislosti i vzdělání. Jde o tak vážné a často až tragické problémy, že jim věnovaly pozornost nejen socioložky z jihoamerických, afrických a asijských zemí, ale i z Kanady, skandinávských zemí, USA, Rakouska, Francie a dalších. Referáty poukazovaly zejména na to, že je-li problém nezaměstnanosti, nigramotnosti, hladu atd. v zemích třetího světa vážný problém vůbec, je zvláště vážný u žen, zejména u mladých žen. Rakouská socioložka *Luisa Dittrichová* v referátě *Situace žen v Latinské Americe* poukázala na to, že vzdělání je v přímém vztahu k příslušnosti ke třídě a že možnost zaměstnání závisí na vzdělání. Australský sociolog M. *Presdee* v referátě *Neviditelné dívky* uvedl, že v červenci 1981 bylo ve věkové skupině 15—19 let v Austrálii nezaměstnáno 50 100 chlapců, avšak 66 800 dívek. Socioložka R. M. *Nyonyin Tono* z Kenye uvedla, že v její zemi nigramotnost nejtěživěji zasahuje dívky, tím i jejich možnost zaměstnání je mizivá, a dospěla k závěru, že je třeba zajistit ženám nejen vzdělání, avšak i právo na vlastnictví(!). Žádný z těchto sociologů není marxistou, avšak tvrdí životní podmínky, v nichž žijí a realizují své výzkumy, je empiricky vede po cestě, kterou kdysi charakterizoval Engels, když řekl, že dialektika není v podstatě ničím jiným než vidět svět tak, jak vypadá ve skutečnosti. Sociologové v rozvojových zemích jsou vedeni životem k tomu, že i jejich empirické výzkumy, aniž by si kladli vyšší teoretické cíle, zachytí-li poctivě skutečnost, zachycují objektivní dialektiku společenského pohybu. Je přirozené, že tato empirická pozice nestačí. Třetí svět nutně potřebuje *teorii* a sám po ní volá. Filipinský sociolog L. A. *Costa Pinto* konstatoval, „že je třeba překonat stadium živelnosti, že teze o nepotřebě teorie, která jen zdržuje v boji, se prověřila jako nesprávná: vždyť po této cestě se dojde k mnoha porážkám, po nichž však se prý hned aktivizuje armáda a církev. Je tedy nezbytné zapojit do řešení problémů Jižní Ameriky vědu a získat inteligenci“.

Jihoamerická sociologie se přirozeně zabývala širokým okruhem problémů, které nelze všechny prezentovat v jedné stati. Tak například mexický sociolog G. *Fayardo Ortiz* předložil zajímavý referát o *systému lékařské péče* v 16 zemích Jižní Ameriky. Vedle soukromé praxe, která je běžná, avšak pro široké masy chudých nedosažitelná (v této souvislosti bylo zajímavé slyšet informaci o nezaměstnaných internistech) — převládá prý zdravotní péče státní. Ta se ovšem týká jen zaměstnaných, což prakticky znamená, že velmi široký okruh obyvatel je bez lékařské péče vůbec.

Pozoruhodný byl i referát americké socioložky M. D. *Hugginsové*, která se věnovala teorii i empirickým *výzkumům zločinů* ve třetím světě a dospěla k zá-

věru, že zaostalost třetího světa závisí na průmyslově rozvinutých zemích, které zde čerpají suroviny a nedostatečně investují, monopolně určují ceny atd.: „Ekonomiky třetího světa jsou podřízeny potřebám cizího kapitálu. Tatáž struktura závislosti, která zvětšuje zaostalost třetího světa, zodpovídá i za většinu zločinů zde spáchaných.“

V jihoamerické sociologii zaujímá široký prostor *sociolinguistika*. Řeší řadu složitých problémů, jako integrace společnosti v jedné zemi a vyučování jednomu oficiálnímu jazyku, který by mohl překonat někdy neuvěřitelné množství dialektů a zajistil celostátní komunikaci. Souvisí i s bojem proti nadvládě „američtiny“, která je řečí monopolů a je nenáviděná zejména mládeží. Pozoruhodné jsou i pokusy obnovit řeč Mayů, rozvíjet kulturu indiánských kmenů atd. Sociologie si všímá i lidových divadel, průvodů, oslav, náboženských procesí, kde všude se uplatňuje lidová kultura, často vědomě protiamerická a „protihollywoodská“, jak ji prosazuje televize.

Hlavní pozornost je ovšem věnována *tiživým důsledkům ekonomické podřízenosti americkému kapitálu* a odrazu této podřízenosti v sociální dynamice rozvojových zemí, zvláště těžké pozici mládeže a žen, a dále tiživé negramotnosti.

Faktem je, že jihoamerická sociologie — a věda vůbec — alespoň živelně hledá cestu k marxismu. I tuto skutečnost by měla naše marxistická sociologie promyslet a nabízenou ruku přijmout.

* * *

Posuzujeme-li produkci sociologie ve vyspělých průmyslových zemích, tak jak byla prezentována na X. světovém sociologickém kongresu, znovu se ukáže, že největší počet přihlášených referátů směřoval do oblasti *Sociolinguistiky*. Důvodů je několik:

1. Rozvíjející se *procesy vědeckotechnické revoluce* (která zvýrazňuje úlohu umělých jazyků, vede ke komplikovanosti sociálních vazeb, a tudíž i rostoucí úloze komunikačních cest) a *větší hustota internacionálních styků* (obchodních, výrobních, ale i politických a kulturních) volá po jazykové racionalizaci.
2. *Národně osvobozenécké hnutí* má velmi silnou jazykovou stránku: snaha osamostatnit se od koloniálních mocností i v celé oblasti nadstavby, interpretovat vlastní osvobozenou společnost, umožnit kulturní vyžití nesčetným menšinám — na druhé straně existující mnohočetné vazby na koloniální mocnost, která v zemi kdysi zahajovala industrializaci a s níž je nezbytné dále komunikovat —, to vše vede k systematickému zájmu i průmyslově rozvinutých zemí o komunikační systémy v původních koloniích a snahu nadále se ekonomicky udržet ve výhodných exportních pozicích.
3. Existuje ovšem i třetí faktor, oživující intenzivní práci v oblasti sociolinguistiky. Buržoazní sociologie se právě zde snaží udržet se na *pozicích weberské čisté vědy*, stát *nad třídním bojem* a mimo něj způsobem, který v praxi předvádějí již po dlouhá léta některé jazykové ústavy v Holandsku a jenž by se dal parafrázovat větou: Necht kolem nás jsou bouře, plameny — my zabývat se budem zájmeny.

Takový postoj uplatňovali ovšem i někteří sociologové z jiných tematických oblastí, než je sociolinguistika. Tak například *Jaen Hassin* z Izraele věnoval svůj referát problému *Řízení aut lidmi bez řidičského průkazu v Izraeli*. Faktem je, že od kongresu ke kongresu je tato výrazně, programově neangažovaná sociologie na ústupu. Právě na X. světovém kongresu se objevily už referáty explicitně věnované otázkám boje za mír. *Pamela Roby* z USA nazvala například svůj referát *Výchova pro mír* a ukázala v něm, že pod rouškou nutného

utajení se lidem zabraňuje vědět, co by je čekalo v příští válce. Sociologové jsou naopak povinni učinit tyto informace věcí společenského povědomí. Sociolog *J. Käkönen* z Finska ve svém referátě uvedl, že od r. 1945 proběhlo již 160 válek — ne náhodou právě v těch rozvojových zemích, kde jsou strategické suroviny, které kapitalistické země tak cílevědomě hledají. Socioložka *L. Inowlockinová* z NSR analyzovala nárůst *nacistických nálad mezi mládeží v NSR*. Chtějí oživit ideologii dědů a přetvořit dějiny pro sebe. Kanadští sociologové *K. Yonasson* a *F. Chalk* věnovali svůj referát *typologii genocidy*, jejíž frekvence v dějinách prý hrůzně narůstá. Sociální psychologové *J. F. Manning* a *L. H. Ingraham* zveřejnili psychologické autopsie předdžovaných amerických vojáků, u nichž zkoumali příčiny *narkomanie* vedoucí k smrti. *J. Taylor* z Velké Británie provedl sociální analýzu třídních a rasových nepokojů v zemi, největších od krize v letech 1929—33 a svůj referát nazval *typicky Nepokoje v Británii v létě 1981 — rekviem státu blahobytu*. Italský sociolog *R. Vacca* upozornil, že *riziko nukleární války* je dnes tak velké, že společnost žije ve stavu permanentního strachu. Lidé mají pocit neřiditelnosti sociálních procesů. Sociologové se musí angažovat v opačném směru — ukázat lidem možnost a nutnost vzít věci společnosti do svých rukou, řídit svůj osud. Takové přístupy byly u sociologů z průmyslově rozvinutých zemí daleko častější a typičtější formou než snahy přechkat na indiferentním ostrůvku zjevnou sociální bouři v současné společnosti.

Mezi procesy, které naléhají na průmyslově rozvinuté země se stále větší intenzitou a jimž proto i západní sociologové musí věnovat stále větší pozornost, patří nepochybně procesy probíhající na pólu práce: důsledky vědeckotechnické revoluce v zaměstnanosti, v práci žen, ve využívání laciné pracovní síly gastarbeiterů, ve zmrazení trhu práce pro mládež vycházející ze škol atd.

Americké socioložky M. Dikenová a *S. Jonasová* v referátě *Změny v mezinárodní dělbě práce* ukázaly, že monopoly dnes vyhledávají místa s nízkou úrovní mezd, ať je to kdekoli na světě. To vede k maximalizaci zisků a k těmto strukturálním změnám:

1. veliké výrobní kapacity se přesouvají do periferních oblastí (například Hongkong, Jižní Amerika, Bangladéš);
2. do nejrozvinutějších kapitalistických zemí se vsává laciná pracovní síla odjinud (NSR — Turci; USA — Mexičané);
3. v rozvinutých kapitalistických zemích jsou dnes nejvykořisťovanější: a) emigranti, b) národnostní menšiny a rasově podřízené skupiny, c) ženy a mládež;
4. velký kapitál zneužívá postavení těchto skupin a gastarbeitřů k tlaku na vlastní dělníky: jestliže se nedokáží spojit, zorganizovat a bránit, jsou jejich mzdy koneckonců stlačeny na úroveň periferních pracovníků.

Ačkoli obě citované americké socioložky nemají nic společného s marxismem, přece je jejich výzkum přímo exemplární ukázkou Marxem přesně popsaných procesů probíhajících na trhu práce a Leninových tezích o imperialismu.

Jiný americký sociolog doplňuje výše uvedenou analýzu dílčím konkrétním průzkumem ve dvou podnicích (*L. Grundberg: Produktivita práce a bezpečnost dělníků: vzájemná závislost*). Zjistil totiž, že v jedné americké továrně je při stejné výrobě a při stejné technické bázi nižší produktivita práce než v sousední. Výzkum ukázal, že dělníci v továrně, kde byla míra vykořisťování nižší, byli lépe organizováni, měli silnější odbory a prokazatelně vedli dlouholetý boj s podnikateli.

W. Woodworth z USA dokonce v referátě nazvaném *Kolektivní síla a osvobození práce* popisuje šest amerických továren prostorově rozložených „od po-

břeží k pobřeží“, s různým výrobním programem (elektropodnik, balení potravin, automobilová výroba, sklo, ve velikosti od 300 do 2000 zaměstnanců), kde se dělníci pokusili převzít moc a vzít tyto podniky do vlastnictví. Autor tyto pokusy studoval jako „metodu osvobození dělníků“.

Buržoazie ovšem takové ojedinělé pokusy snadno likviduje. Avšak desítky jiných referátů na tyto skutečnosti vrhají další a nové světlo. Tak například americký sociolog *P. Moen* připravil referát *Nezaměstnanost, sociální politika a rodiny, předpověď na léta 80*. Ukazuje, že v r. 1975 charakterizovala situaci a) krátká nezaměstnanost, b) možnost najít jiné zaměstnání, c) podpora v nezaměstnanosti. V osmdesátých letech však v USA už tvrdě dolehla opatření Reagana, který zrušil dětem svačiny ve školách, zredukoval invalidní důchody, dokonce i pro raněné z války, snížil výdaje na školství, na penze atd. Reálná je prý tato prognóza: Periody nezaměstnanosti se budou prodlužovat, budou zasazeny základní cíle rodiny [například možnost dát děti studovat], dojde k větší ztrátě kontroly vlastního života (nejasno, co „s námi bude“). Autor přirovnává situaci k třicátým letům v USA!

Proto se oči sociologů obracejí k jevům, které by mohly přispět k řešení živé situace: k otázkám dělnické participace, dělnické demokracie. *Ch. Derber, W. Schwartz, USA*, v referátu *K teorii dělnické participace* hovoří o četných projektech zapojení dělníků do řízení. Od Taylora je to prý zřetelný pohyb k systému „budovanému na *relativní* dělnické autonomii a *omezené* [podtrhl J. K.] demokratické organizaci“. Autoři kritizují s přesvědčením Taylora, že prý skutečně nedokázal spojit dělníka s firmou. Ale co tyto „nové systémy“? K tomu píší doslova: „Dělnická dezintegrace přivedla autory (rozumí se nových systémů účasti dělníků na řízení kapitalistických firem — J. K.) k těmto projektům..., ale nový systém přináší nové rozpory, vyvolané novým očekáváním dělníků pokud jde o demokracii v dílnách.“ Prostě — nebezpečí se skrývá v tom, že dělníci mají tendenci tu demokracii vzít vážně!

A tak raději jiná řešení, méně nebezpečná: *P. R. Blyton* z Velké Británie v referátu *Průmyslová demokracie a růst úspor práce* píše: „Vůči základnímu procesu vysoké a pokračující nezaměstnanosti ve většině západních zemí lze prokázat růst projektů úspor práce jakožto východiska k dodatečným místům... předčasný důchod, likvidace přesčasů, zavádění neúplného pracovního týdne, povinné dovolené, zkracování pracovního dne.“

Takový program — program vypořádání kvalifikované práce, program plýtvání společenskou energií, tedy projekty, jak nechat ležet ladem co nejvíce kvalifikovaných rukou a hlav, to věru sotva představuje optimistickou perspektivu pro rozvinuté kapitalistické země a jejich občany. Nejvíce ovšem pro ty občany, kteří ukončili mnoholeté studium, vyučili se, chtěli by začít život: *Bezvýchodná generace* nazval svůj referát rakouský sociolog *J. Hartman* a ukázal v něm, že u mládeže je v západních zemích 2—3X větší míra nezaměstnanosti než u dospělých. Pro věkovou kategorii 16—18 let prý prakticky vůbec neexistuje pracovní příležitost. Přitom mládeži se tato situace vysvětluje takto: a) Jde o důsledek technického rozvoje. b) Společnost se po druhé světové válce již stabilizovala, pracovní trh se nasytil. c) Odbory nastolily politiku „close shop“ — tj. zavřených dílen. Oč jde? Kapitalisté zavádějí novou techniku a mohli by například propustit 50 % zaměstnanců. Odbory jdou do boje — výsledkem je kompromis. Kapitalista slíbí ponechat v práci ty, kteří jsou dnes zaměstnání, ale příštích 10 let nepřijmout jediného „nového zaměstnance“. Odbory podepíší tuto „close shop“ doložku, staří pracují až do dne důchodu, vše se zdá logické a v pořádku — jenže zatím jim dorostou děti a „mládež“ je náhle zbytečná.

Není divu, že rakouský sociolog, zcela bezradný, jak pozitivně věc řešit, formuluje pouze tuto prognózu: „Nastávající desetiletí bude charakterizovat vzrůst neklidu a politického boje mládeže.“

Tato hluboká skepse, pokud jde o řešení nezaměstnanosti, převažuje v celé buržoazní sociologii. Jeden volá po větším vzdělání, jiný naopak po menším. Jeden žádá „vytvoření alternativního hnutí“ mládeže, aniž by věděl, co sám chce. Italský sociolog *B. E. Hill* například vidí nezaměstnanost jako celosvětový jev „bez možnosti zahlédnout její konec“. Západoněmecký sociolog *M. Brusten* sice nesouhlasí s jednoduchou tezí o vazbě zločinnosti mládeže na nezaměstnanost — ale sám moudře umí poradit jen větší docenění psychologických faktorů zločinnosti.

Nepřímým důkazem, jak a co tíží západní sociology práce, je i sekundární analýza amerického sociologa *H. R. Halla* *Teoretické trendy a aplikabilita sociologie práce a zaměstnání*. Autor provedl analýzu statí a článků ve dvou hlavních časopisech orientovaných na sociologii práce v USA a ve Francii, a to v období od r. 1976 do r. 1982, a zjistil, že nejčtenější byly články a statí věnované: a) pracovní mobilitě, b) statusu pracovníka, c) problematice mezd a příjmů.

Naproti tomu došlo ke snížení zájmu o profesiografickou problematiku a — odbory. Avšak přímo prudký vzrůst frekvence měla problematika a) zaměstnanosti žen, b) uspokojení člověka z práce, c) životního způsobu. Zajímavé jsou i údaje, které z amerického pramene citoval na kongresu bulharský sociolog *Ch. Kjuranov*: Američtí dělníci byli tázáni, které faktory je v práci uspokojují.

Nejméně:

1. řízení kapitalistickou firmou
2. technický dozor
3. mzdy
4. vztah nadřízeného
5. pracovní podmínky

Nejvíce:

1. vlastní pracovní výsledky (kolik ještě udělám)
2. zažít pocit uspokojení z práce
3. charakter práce (zajímavá, tvůrčí)
4. odpovědnost, jež je jim svěřena.

Neuspokojení, jak je zřejmé, přichází od společnosti, uspokojení ze sféry subjektu.

Kde jsou dnes, v době vyhraňující se ekonomické krize, ona tvrzení metod human relations o „člověku sociálním“ a „sociálně psychologickém“?

Bulharský sociolog správně před celým auditoriem mohl konstatovat: „Dnešní krize v kapitalistických zemích je i krizí metod human relations.“ A neozval se jediný hlas nesouhlasu, ani z lavic amerických sociologů.

* * *

Věnujme závěrem několik poznámek referátům, které se na kongresu výslovně orientovaly na *prognózování důsledků vědeckotechnické revoluce i na úkoly sociologie a sociologů v příštích letech*.

Nutno říci, že byla přihlášena řada referátů o sociálních indikátorech, o prognostice jako teorii a metodě, o aplikaci matematického modelování v sociální prognostice atd., a to z těch zemí, kde objektivní nutnost *řídít a předvídat sociální procesy* inspiruje stále širší pozornost — ze zemí socialistických. Řada

sovětských sociologů, avšak i sociologů maďarských, bulharských a sociologů z NDR takové referáty přihlásila. Jejich zaměření většinou známe z překladů u nás nebo přímo z originálních prací, jako například práce sovětského sociologa *Bestuževa-Lady*, *V. Dobrijanova* z BLR a jiných. *R. Andorka* z MLR informoval o pracích na systému sociálních indikátorů, který probíhá v rámci RVHP. *K. Balasz* z MLR nazval svůj referát *Věda na trh* a ukazoval, že v socialistické ekonomice musí být podniky všestranně vedeny k aplikaci nejnovějších vědeckých poznatků. Věda je dnes nejvlastnější dlouhodobý zájem průmyslu.

Pokud jde o západní sociology, nutno říci, že jde v tomto směru o frontu značně roztržštěnou. Věnují na jedné straně pozornost prognózování závažných důsledků automatizace, robotizace a komputerizace, na druhé dílčí, až zcela kuriózním jevům.

Italský sociolog *M. Alessi* v referátě *Plánování sociálního blahobytu* uvádí, že pro léta 1945—65 byla typická víra, že prostý růst produkce vyřeší sociální problémy. Tato víra je dnes všeobecně opouštěna. Obecně se pocituje nutnost vypracovat sociální indikátory a zkoumat kvalitu života.

Zajímavý názor obsahuje referát amerického sociologa *R. Andersona* *Obsah nové technologie komputerů v USA*. Autor uvádí, že v NSR jsou počítače obvykle řazeny do kategorie tzv. „job-killers“, tedy likvidátorů pracovních míst. V USA prý je tomu jinak. Zde byly zaváděny již dávno dříve, lidé si na ně zvykli jako na předmět osobní potřeby. Nicméně vytvářejí druhotné potíže. K jejich výrobě se — obdobně jako v textilu — soustřeďuje ženská pracovní síla a i zde je nejméně placená. Autor tedy dále označuje komputery za pole „sociálního konfliktu“, za faktor, který obecně snižuje kvalitu pracovní síly. Řešení vidí v ještě větší personalizaci komputerů.

Pozornost vyvolal i referát kanadského sociologa *Ch. Halaryho* *Krise a průmysloví roboti*. Autor v něm poukazuje na skutečnost, že smyslem jejich zavádění je přirozeně růst produktivity práce. Avšak — sociologa zajímají zejména sociální důsledky. Projevují se především tlakem na nekvalifikovanou práci, kterou nahrazují. Vytvářejí zároveň nutnost reorganizace celého výrobního prostoru. Odhory jsou tak v kapitalistickém systému postaveny před dilema: buď se hledí bránit zavádění robotů (a tím zakládat perspektivní nezaměstnanost, neboť taková politika povede ke ztrátě konkurenční schopnosti vlastního průmyslu s tím, který robotizaci provede), nebo instalaci robotů přijmout a výsledkem bude bezprostřední nezaměstnanost (podle autora dílčí a krátkodobá). Jestliže je robot strašákem v průmyslově rozvinutých zemích, potom je prý přímo hrozbou pro třetí svět.

Je dobře si povšimnout, jak autor je zcela neschopen vystoupit ve svých úvahách z kapitalistických výrobních vztahů. Že by mohla existovat varianta zavádění robotů tak, aby osvobodily dělníky od těžké práce, aniž by je odsuzovaly k nezaměstnanosti (lidé budou moci přejít k jiné, zajímavější práci či ke zkrácení pracovní doby), to je pro autora neznámý svět.

Socioložka *F. Haugová* z NSR ve svém referátě *Krise řemeslníků* uveřejňuje výsledky rozsáhlých výzkumů v 64 továrnách 30 odvětví v NSR, které probíhaly 9 let. Základní závěr vyjadřuje větou, že automatizace je synonymem pro snižování kvalifikace práce. Vědeckotechnický pokrok prý vede zákonitě ke snižování kultury práce. Zatímco dělníci řemeslné kvalifikace byli prý dříve jádrem dělnické třídy, dnes sami pocítují svou devalvací. V odpovědích prý uváděli, že jejich práce se zženštila. Autorka potom rozebírá klady těchto procesů (například vyrovnání práce mužů a žen) i zápory (upadá prý autorita mužů, a to i v rodině). Vedle zajímavých údajů obsahuje referát i silné psychologizování problematiky.

Již na IX. světovém sociologickém kongresu a ve zvýšené míře na X. se sociologové věnovali *analýzám a prognózám změn v oblasti duševní práce*, především v dynamice sociální skupiny tzv. bílých límečků. Italský sociolog E. Invernizzi v referátě *Vývoj a organizace kancelářské práce a politické i odborářské chování „bílých límečků“* informuje o svých výzkumech 1100 respondentů u 6 velikých firem. Předně upozorňuje na postupné stírání rozdílů mezi „modrými“ a „bílými“ límečky. Tato nevědecká terminologie obvykle zakrývá reálný proces proletarizace úředníků. Dále ukazuje proces, který nazval „mizení individualismu“ u úředníků. Jeho výsledkem je, že se prý stávají pragmatičtější a mizí u nich tradiční odpor k třídnímu boji. Tytéž procesy potvrzuje i kanadský sociolog S. G. Lowe, který navíc upozorňuje na neustálou feminizaci kancelářské práce. Známým autorem v tomto směru je západoněmecký sociolog S. Detlef z NSR. V referátu *Změny v práci úředníků a odborovém chování zaměstnanců* uvádí výsledky široce založených výzkumů v severoněmeckých velikých podnicích. Ukazuje, že se zde postupně snižuje kvalifikace administrativních pracovníků. Zároveň však dochází k přetrhání jejich obvyklých mobilních cest. Zejména starší zaměstnanci cítí ohrožení dosavadních jistot. Naproti tomu se lze v rostoucí míře setkávat s úřednictvem ve stávkách a demonstracích. Se vzrůstající ekonomickou krizí sílí jejich odborová organizovanost. Prostě — vyspělé kapitalistické země mají důvod analyzovat řadu vážných sociálních jevů současnosti — a snad ještě větší důvod snažit se prognózovat jejich vývoj. „Na rozdíl od běžného mínění“ — čteme v referátu dánského sociologa B. Jakobsona — „byly ve vysoce rozvinutých zemích zjištěny vážné sociální defekty, jako alienace, izolace individua, rozbití rodinného života, stress, hodnotová krize, zvěcnění života, emotivní prázdnota a nešťastnost, rezignace a opuštěnost i pocity beznaděje pro budoucnost.“

Nebude snad vědeckotechnická revoluce řešit alespoň krizi třetího světa, když už komplikuje krizové stavy průmyslově vyspělých zemí? Sociologové rozvojového světa nemají tento optimismus. S. Soemardjan z Indonézie nazývá sice svůj referát velmi nadějně *Technologie jako hlavní iniciátor sociálních změn*, avšak konstatuje, že veliké technologické změny po druhé světové válce sice ve všech částech světa přinesly i velké změny sociální, ale často měly spíše neočekávané negativní důsledky. Tak například zavedení kontraceptivních prostředků, o němž se doufalo, že povede ke kontrole porodnosti, vyvolalo sexuální revoluci a zlehčení instituce manželství. Tranzistorová rádia vtáhla do informačních sfér celé oblasti — ale neodstranila v nich bídu. A těžko dohlédnout, co způsobí masové zavedení komputerů. Třetí svět, uvádí autor v závěru, musí čelit rychlým technologickým změnám, které dovedou i dezorganizovat, jak dokazuje například živelná urbanizace v rozvojových zemích.

* * *

X. světový kongres ukázal, že sociologové objektivně nemohou stát stranou stále vážnějších sociálních procesů. I někteří západní sociologové vyslovují programový cíl, že se sociolog má stát „sociálním architektem“.

Tento tlak společenských rozporů je v současné době tak silný, že i jeden z nejpravicovějších sociologů, francouzský profesor A. Touraine, sestoupil o stupínek ze své tolik let proklamované pozice „čisté vědy“ a neangažované sociologie. Na závěrečném plénu X. světového kongresu v Mexico City prohlásil, že naivní objektivismus je v sociologii neudržitelný.

Mimořádný ohlas měl na závěrečném zasedání projev pokrokového brazilského vědce F. Cardosa, který se stal novým *prezidentem Mezinárodní sociologické asociace* na příští období.

Americký profesor *Smelser* upozornil na význam *přesné definice základních pojmů*, které vymezovaly tematiku kongresu: *sociologická teorie, sociální praxe, sociální výzkum*.

Člen korespondent *A. T. Rjabuškin*, vedoucí sovětské delegace, informoval o rozvoji sociologické práce v SSSR, která se úzce váže na potřeby řízení, plánování a prognózování vývoje sovětské společnosti. Zvláštní pozornost věnoval významu sociálního plánování ve všech rovinách — podnikové, odvětvové i regionální. Výslovně podtrhl potřeby dalšího rozpracování teorie pracovního kolektivu a metod jeho řízení. Právem potom prohlásil, že problémy sociálního řízení se stávají stále významnějším polem působnosti sociologie ve všech socialistických zemích.

Jestliže je to typické pro sociologii a řízení v socialistických zemích, zdá se být na druhé straně symptomatické, že sociologové vyspělých západních zemí považují za stále méně možné obhajovat manažerskou sociologii, která byla po druhé světové válce refrénem řady publikací a také kongresů. Jde v podstatě o tvrzení, že vědeckotechnická revoluce sama vysune vlastníky výrobních prostředků z řízení ekonomiky, neboť jí již nejsou s to rozumět a řídit ji — a tím samočinně prý dochází k manažerské revoluci.

Na X. světovém sociologickém kongresu se touto teorií zabýval pouze jediný referát, a to švédského sociologa *A. Broströma* — *Ztracená moc vlastnictví a manažerská revoluce*. Autor se sice snažil být apologetem této teorie, přesto však nemohl ukončit referát jinak než konstatováním elistujícího „konfliktu mezi zájmy manažerů a vlastníků“ a zejména zjištěním, že „právo a vůle soukromých vlastníků dosud zakládá rozhodování většiny firem“.

. . .

X. světový sociologický kongres přímo i nepřímo potvrdil správnost marxistického přístupu k řešení společenských problémů, marxistické teorie, k níž se upírá stále širší zájem nejen sociologů z rozvojových zemí, nýbrž i těch sociologů, kteří mají odvahu pohledět do tváře reálných konfliktů společnosti rozvinutých kapitalistických zemí, v nichž rozvoj výrobních sil v podmínkách vědeckotechnické revoluce klade se stále větší naléhavostí otázku řešení i výrobních vztahů.

Celé toto číslo Sociologického časopisu je vyhrazeno pro příspěvky (zejména našich autorů) prezentované na X. světovém sociologickém kongresu.